

מיתת צדיקים

בעזה"ת. הספד על הגאון מלבי"ם ז"ל

הודו לה' קראו בשמו, בשם א"ו ז"ל¹, כן אנחנו עתה. הגם שמבואר בברכות (ו' ע"ב) אגרא דהספדא דלויי, והוא להזכיר שבחי הנפטר ולעורר בדברי כבושין, אבל לפנינו בכל רחובות מספד ובכל חוצות יאמרו הו הו אל שמועה כי באה, ונמס כל לב ורפו כל ידיים מפטירת הגאון מלבי"ם ז"ל, מי לא ידע את שמו וזכרו, קול שאון בכל ערי ישראל, קול בהיכלי כל בתי מדרשות שבישראל על ס"ת שנשרף. מי מתופסי התורה או אף מכל גדולי הדור אשר לא למד ממנו, זה התענג בפלפוליו הנחמדים ומתוקים בס' ארצות החיים, וזה התענג בדרך האמת והנפלא שהורה לנו בביאור התורת כהנים, בעלי מקרא מצאו פלאות בביאורו לתנ"ך, בעלי דרוש בס' ארצות השלום, וכל יומא שמעתתי בפומן, ואחיכם כל בית ישראל יכבו את השריפה אשר שרף ה', כי גלה כבוד מישראל אל הלקח ארון אלק', אי' שוקל ואי' סופר כל אותיות שבתורה, מי יורה דרך התורה, ומי יאיר לנו נתיב בעבודת ה', לאחוז ביראת ה' בכל כוח ועוז בזמנינו זה, ולהיות נצב חזק ביראת ה' כצור החלמיש ולנענע ראשו על כל גל וגל הבא עליו ממלחמות המשכילים החדשים. ולן יאות למיבכי ולמיספד, כי גם אנחנו זכינו לנחול רב כבוד ממנו בהיותו עמנו פה. ועוד זכרוננו חדש עמנו, אשר כל בני העיר השכימו לפתחו לקבל פניו, וכל א' לפי ערכו יצא ממנו שמח וטוב לב, זה נהנה בביאור מקרא, וזה בביאור אגדה ומוסר, וזה גם בהשלמה ובכל חכמות הטבעיות, וזה נהנה ממנו עצה ותושי' בעניני עולמו, ושאני רבנן כיון דכל שעתא מדכרינן שמועתיהו כשעת חימום דמי (מו"ק כ"ד ע"א). וההסבר בזה, עפ"י הירושלמי (שקלים פ"ב ה"ה) רב גידל אמר האומר שמועה בשם אומרו יראה כאלו בעל השמועה עומד לנגדו, מש"ה הוי כמו בפניו ממש, והיינו דא"ל רב לרב שמואל בר שילת אחים לי בהספדאי דהתם קאימנא. (שבת קנ"ג ע"א). וי"ל ע"ד הלצה, דרשב"ר ה"י מתורגמנו של רב, ואחר פטירת רב דרש על מקומו, וכן על בימה זו דרש הגאון ז"ל. והנה עיקר ענין ההספד וחיוכו הלא נלמד מקרא דנדב ואביהו ואחיכם כל כו',

1. כפה"נ הכונה היא לביאור הידוע על הכתוב "הודו לה'", קראו בשמו, הודיעו בעמים עלילותיו". שישנו הבדל בדרך ההתעוררות להודות לה' בין ישראל לעמים, שלישית ה' הודיעים ומכירים את גדולתו ורוממותו של הקב"ה, כחו וגבורתו, להם די בקריאה בשם ה' כדי שיתעוררו להודות לו, אבל העמים שאינם יודעים את ה' להם יש צורך בהודעה וסיפור עלילות ה' כדי לעוררם להודות לה'.

והוא מכבוד התורה, אבל אזהרת רב לרשב"ר עפ"י פירש"י צריך באור דמהיכי תייתי לא יספיד רשב"ש לרב רבו כהוגן עד שיוצרך רב להזהירו שיעמוד וישמע. ונ' דלכאורה יש להתרחק מלהספיד לגדול הדור, שהרי מצות ההספד הוא להזכיר שבחו, ואי בירוש' דר"י הי' ירא להספיד לר"ח דילמא יזער בשבחי, ואם יפליג יותר מדי אי' בברכות (ס"ב ע"א), שנפרעין מן הספדנין ומן העוננין אחריהם. ואי' בש"ע (סי' שד"מ ס"ק א') דאסור להפליג בשבחו יותר מדי, אלא מזכירין מעשים טובים שבו ומוסיף בהם קצת, רק שלא יפליג, והק' הט"ז, מה לי תוספת מרובה או מועט, ויישב בדוחק, ונ' דדרך כל ת"ח להיות בהצנע לכת עם אלקיו ולא כל המ"ט שיש בו נראים לעיני ב"א, ע"כ אם יוסיף מעט אינו שקר ח"ו, וידוע דאומרי' מקצת שבחו של אדם בפניו, וכולו שלב"פ, וזהו דקא"ל רב לרשב"ר, דהתם קאימנא, ואם ימעט אין חשש, דבפניו אומרי' רק מקצת שבחו, ואם יוסיף ג"כ אינו שקר כנ"ל — כן אנכי אומר עלי, שבאתי להספיד את הגאון ז"ל, שדרכו והילוכו הי' בקדושה ובצניעות יתירה, והיו לו מע"ט ומדות והנהגות נסתרים, ומי יודע אם לא אקצר או אאריך בשבחי יותר מדי, ע"ז אשיב דהכא הוא קאים, ומעתה יש לנו להספידו בלי שום חשש.

במדרש, (תנחומא פר' נצבים פי' א'), בשעה ששמעו ישר' מאה קללות חסר שתיים שבמ"ת הוריקו פניהם ואמרו מי יוכל לעמוד בהם. ופי' הכלי יקר (פר' נצבים עה"כ לעברך בברית ה' וגו'), דהכוונה על מקרא דגם כל חלי וכל מכה אשר לא כתוב וגו', יעלם, לשון העלמה. וראי' לדבריו, מתקנות מאה ברכות². אלא דא"כ הלא מאה הם³. ונראה דבאמת למה הוריקו פניהם, יעשו רצונו של מקום ולא יאונה להם כל רע. ונ' עפ"י המדרש תנחומא הידוע בענין כפיית ההר כגיגית, דלא הי' רק על תושבע"פ, ומעתה כל צ"ח קללות הם על תושבע"כ, והשניים על תושבע"פ, שלא ניתן לכתוב, וזהו אשר לא כתוב, וגם עונשן לא נכתב. ומאחר שזו היא שקשה בקיום התורה, ומש"ה לא רצו לקבל, ע"כ פחדו על אלו השנים לבד, אבל מן הצ"ח לא פחדו כלל.

אך מה הזמה שני הקללות הללו פירשו במדרש, זו מיתת צדיקים. וענין שני המכות האלה, עפ"י שני האגדות הידועות בענין מ"צ הסותרות זא"ז — דבגדלי' אי' כחורבן בית המקדש (ר"ה י"ח ע"ב) ובמדרש יותר מחובהמ"ק, הפלא ופלא⁴.

2. ר"ל שלדברי הכלי יקר הקללות שבמשנה תורה הם ק', צ"ח המפורשות ושתיים הנעלמות, עיי"ש, וע"ז מביא הגר"ב ראייה מתקנת מאה ברכות שאמרו בבמד"ר (י"ח כ"א) שבמגיפה שהיתה בימי דוד "בכל יום היו מתים מישראל מאה אנשים, בא דוד ותקן להם מאה ברכות, כיון שתקנם נתעצרה המגפה". ומסתבר שמנין ק' מכוון כנגד ק' קללות שבמשנה תורה.

3. ר"ל למה פחדו רק מהשתיים שאינן כתובות ולא מכל הק'.

4. באיכ"ר פ"א פי' ל"ז: "מצינו שסילוקן של צדיקים קשה לפני הקב"ה יותר ממאה תוכחות שבמשנה תורה חסר שתיים ומחורבן ביהמ"ק, בתוכחות כתיב והפלא ה' את מכותך, ובחורבן ביהמ"ק כתיב ותורד פלאים, אבל בסילוקן של צדיקים כתיב לכן כה אמר ה' הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא, וכל כך למה, ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתחר".

ובאור הדבר למד מענינו, דאי' בשבת קל"ח ע"ב עתידה תורה שתשתכח מישראל, ולמדו מקרא זה דישעי' ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתחר, והיינו דבמיתת משה נשתכחו כמה הלכות, והחזירן עתניאל בן קנו בפלפולו (תמורה ט"ז ע"א), והיינו בבינה, וגם זה יסתר. ומיתת גדול הדור כזו שעמו מתה חכמה ודאי קשה יותר מחובהמ"ק, שלכד חסרון השראת שכינה הרי גורם שכחת התורה, אבל הריגת גדלי' שעוד נשאר ברוך וירמי' אינו אלא כחובהמ"ק. וכבר אמרנו דמיתת צדיקים היא על חיזוק תושבע"פ וגדריה, הפרוץ בזה"ז — ויד כמה שרים וסגנים במעל הזה. והנה רבותי, אם כי בשנה העברה, נלקחו מאתנו שני גאוני הדור, הגאב"ד דביאליסטאק והגאב"ד דדינבורג, אשר גם המה היו גאונים גדולים בקיאים בכל התורה כולה וצדיקים נשגבים מפורסמים, אבל לא עמדו בפרץ כ"כ לחזק כח תושבע"פ כהגאון מלבי"ם ז"ל, ובענין זה לא הניח כמותו, ממלא מקומו, כי הניח כל החריפות והפלפולים שמילדותו והקדיש כל כחותיו להראות איך התושבע"פ מבוארת בבאור היטב בתושב"כ, אשר הענין הזה נחוץ יותר בזמנינו, ומעתה גדול שברו יותר מחובהמ"ק.

על ריב"ז אמרו תלמידיו, נר ישראל, עמוד הימיני, פטיש החזק, (ברכות כ"ח ע"ב). נר ישראל במצות, כי נר מצוה, הרבה תקנות תקן ריב"ז. עמוד הימיני בתורה, מימינו אש דת למו, אמרו עליו על ריב"ז שלא הניח מקרא ומשנה, כו' (ב"ב קל"ד ע"א). פטיש החזק לפוצץ סלעי המינות מהצדוקים שבימיו, כידוע במנחות (ס"ה ע"א). ואף אנו נאמר, נר ישראל במצות, הי' מאיר כל מצוה באור הקבלה וסודותיה עפ"י כתבי האר"י ז"ל שהי' בקי בהם. עמוד הימיני, בקי בכל התורה כולה, שני התלמודי' והברייתות וזוה"ק. פטיש החזק כנגד המינים שבדורנו, שכולם כרוכ גאותם וגאונם מהשכלתם בכואם לפניו מצאוהו משכיל יותר מהם, ואעפ"כ יראתו קודמת לחכמתו, היו בטלים, ולא מצאו מענה. והבאתי השמש בצהרים זה יומו של יאשי' (מו"ק כ"ה ע"ב). ההסבר בס' בית דוד כי השמש משפיע מאורו על הלבנה ועל הארץ, והלבנה לפעמים חוצצת בין השמש והארץ, ומונעת אור השמש מן הארץ, ואז נקרא ליקוי חמה, ונמצא הלבנה משלמת רעה תחת טובה, והחמה געלבת ואינה עולבת, וזהו הנעלבי' ואינן עולבי' וכו' כצאת השמש בגבורתו (שבת פ"ח ע"ב), ועכ"ז השמש בעצמה אינה נלקית אך שנמנע אורה מעל הארץ. כן הדבר ביאשי' הצדיק שהחזיק עמוד התורה בכל תוקף, ונלכד בשחיתות אנשי דורו הרשעי' כמו שקונן עליו ירמי' רוח אפינו כו'. אשר אמרנו בצלו נחי', תחת אשר השפיע באור תורתו וצדקתו על דורו, לא הניחוהו להאיר כמו ליקוי חמה, וזהו והבאתי השמש בצהרים. ואף אנו נקונן על הגאון ז"ל המאיר לכל העולם כולו באור תורתו וצדקתו וחכמתו, ואנשי דורו המשכילים לא הניחוהו להאיר על דורו, ובסבתם הי' גולה ממקום למקום עד כי נלכד בשחיתותם, אשר אמרנו בצלו נחי',

וזהו והבאתי השמש בצהרים. ועתה מה תהוי עלן מאפיקורסין, הגם שזרח השמש ובא השמש, עד שלא שקעה כו' (קה"ר פ"א), אבל מי מביא לנו תמורתו, מי יאמר שיהי לנו כשמש שאינו זורח כל יום ממקום אחד, הולך אל דרום וסובב אל צפון, ואף אם יהי לנו, מי יודע אם יהי תמורתו, כשמש שיש יום שמתכסה בעבים, ומה תהוי עלן מתהפוכות בני דור החדש. — והי' כי תמצאן אותו רעות רבות וצרות דרשו בחגיגה (ה' ע"א) רעות שנעשות צרות זו לזו, כגון זיבורא ועקרבא, ופי' [בתוס'] שהן שתי מכות שרפואותיהן משונות זמ"ז. והנה חולי הנפשות כחולי הגוף, וזהו הכל בידי שמים חוץ מצינים ופחים, שלא ינהוג בצינים למצות ופחים לעבירות ח"ו. והנה בזוה"ק המשילו מ"צ לרפואת ההקזה, וז"ל פ' פנחס (עמ' רי"ח) "בחובא דדרא, ודאי מיתפסין צדיקיא, מנלן מכל שייפי גופא, בשעתא דכל שייפין בעאקו, ומרע סגי שרי עלייהו, שייפא חדא איצטריך לאלקאה בגין דיתסון כולהו, ומנו דרועא, אוף הכא בני עלמא אינון שייפין דא עם דא, בשעתא דבעי קוב"ה למיהב אסוותא לעלמא, אלקי לחד צדיקא בינייהו ובגיני' יהיב אסוותא לכלא, מנלן דכתיב והוא מחולל מפשעינו ובחברותו נרפא לנו, ובחבורתו, אקוותא דדמא, כמאן דאקזי דרועא ע"כ. הנה כ"ז יצדק בת"ח וצדיק המתבודד בחדרו ויפה היינו יכולין לקבל הרפואה מהסתלקות שני גאונים הראשונים כהקות דם בשני זרועות, אבל בת"ח כזה המאיר לעולם כלו, ואשר אמרנו בצלו נח"י, ה"ה כהקזה מן הצואר, ומי יודע איך נח"י מבלעדו, וה"ז רעות וצרות זיבורא ועקרבא — כב"ב צ"א ע"א אותו היום שמת אע"ה עמדו כל גדולי עולם בשורה ואמרו אוי לו לדור שאבד מנהיגו, אך אפשר לדור איזה ימים או שעות בלא מנהיג, אבל אוי לה לספינה שאבדה קברניטה, והרי א"א לספינה בלא קברניט אפי' שעה א', וזהו אותו היום ממש, ע"כ מה זאת עשה אלקי לנו. וכבר ביאר א"ז הגה"ח ז"ל, שאלת סבי דבי אתונא מילחא כי סריא במאי מלחי לה, מלח הוא יסורין, נאמר ברית במלח ונאמר ברית ביסורין, מה מלח ממתיק הבשר אף יסורי' ממתיקי' העונות, (ברכות ה' ע"א), ואם היסורי' מביאי' חולי אחר ה"ה כמולח במלח מוסרת. וכמס' שמחות פ"ח כשבאה השמועה מרשב"ג ורבי ישמעאל כהן גדול — עמד ריב"ז ואמר התקינו עצמכם לפורענות, שאלו הי' באה טובה לעולם, מי הי' ראוי לקבלה אם לא הם, כי מפני הרעה כו', והענין שפתח פיו לשטן, והרי קרא דמפני הרעה י"ל להגן על הרעה, אבל משום שהי' בשעת החורבן וכל ישראל היו צריכי' למנהיגים, ואי משום כפרה, הי' נוטל איזה צדיק שאינו מנהיג. ואף אנו נאמר אלו הי' טובה באה לעולם מי הי' ראוי לקבלה יותר ממנו, שכבר קבל כמה חיצים ואבני בליסטראות מחמת שמסר נפשו על כל מנהג מד"ס.

אך רבותי אל תבכו למת, הצדיק אבד לדורו אבד, — והחי יתן אל לבו שלא חשיד קוב"ה דעביד דינא בלא דינא, ולא לחנם. בושנו מכל דור, ומיום גלות ישראל מעל אדמתו לא הי' דור יתום כמונו היום, והתורה חוגרת שק ואומרת אהלי שודד

לנשמותיהם, וכמו שאמר משה לישראל, אחרי שהוריקו פניהם, אתם נצבים היום, אימתי, כשאתם כלכם באגודה אחת (ילק"ש פר' נצבים), וכמו שאמר יעקב לבניו הקבצו, והשליכו מעליכם איש איש תגבורת תאות הנצחון, וכל א' יכתוב ידו לה' בפנקס צדקה גדולה, אשר תתנהג ע"י גבאים מכל הצדדים בסדרים נכונים, ויעשו כולם אגודה אחת לעשות רצון אבינו שבשמים, או אז כשיגולגל זכות ע"י הגאונים ז"ל זכות הרבים יהא תלוי בם, וינוחו על משכבותיהם בשלום. וזוהי כונת תפלת א' מלא רחמים להמציא מנוחה נכונה כו' כאשר נכונים אנחנו להתפלל עליהם בתפלת א' מלא רחמים שיעשה החזן.

ונסיים בנחמה, א' דוד הפכת מספדי למחול לי, שימחלו עונתינו ע"י שנשוב בתשובה שלמה על כל האמור למעלה. פתחת שקי ותאזרני שמחה, שתחזק ותאמץ את הת"ח הנשארים בחיים שישמחו בתורתם, פקודי ה' ישרים משמחי לב, ולישרי לב שמחה. למען יזמרך כבוד ולא ידם, כי התשובה שעושים ע"י מיתתן ש"צ כל התועלת הוא בשעת ההספד ואח"כ כצאת העם מבהמ"ד מי יודע אם יועיל ויהיו בריאים ותזקים ככריא אולם, אבל אם יהיו הת"ח בחיים וישפיעו תורה ויראה בחייהם, אזי לעולם יזמרך כבוד, ה' אלקי לעולם אודך. ויה"ר מלפני אשכ"ש, לקיים בנו חכמי ישראל, ולא תמוש התורה מזרענו וזרע זרענו עד עולם, ויחדש עלינו שנת חיים וברכה ושלום עד העולם אמן.